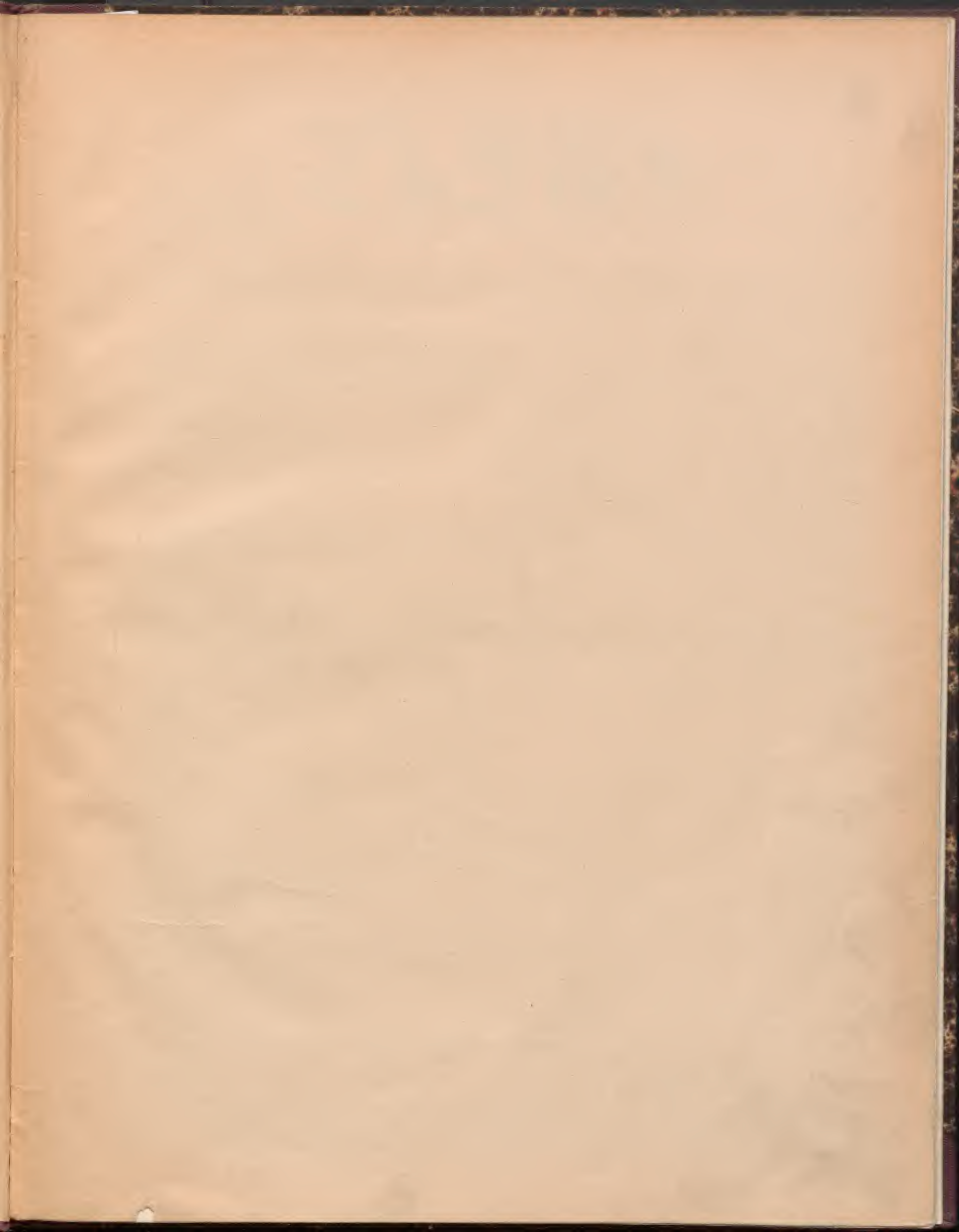
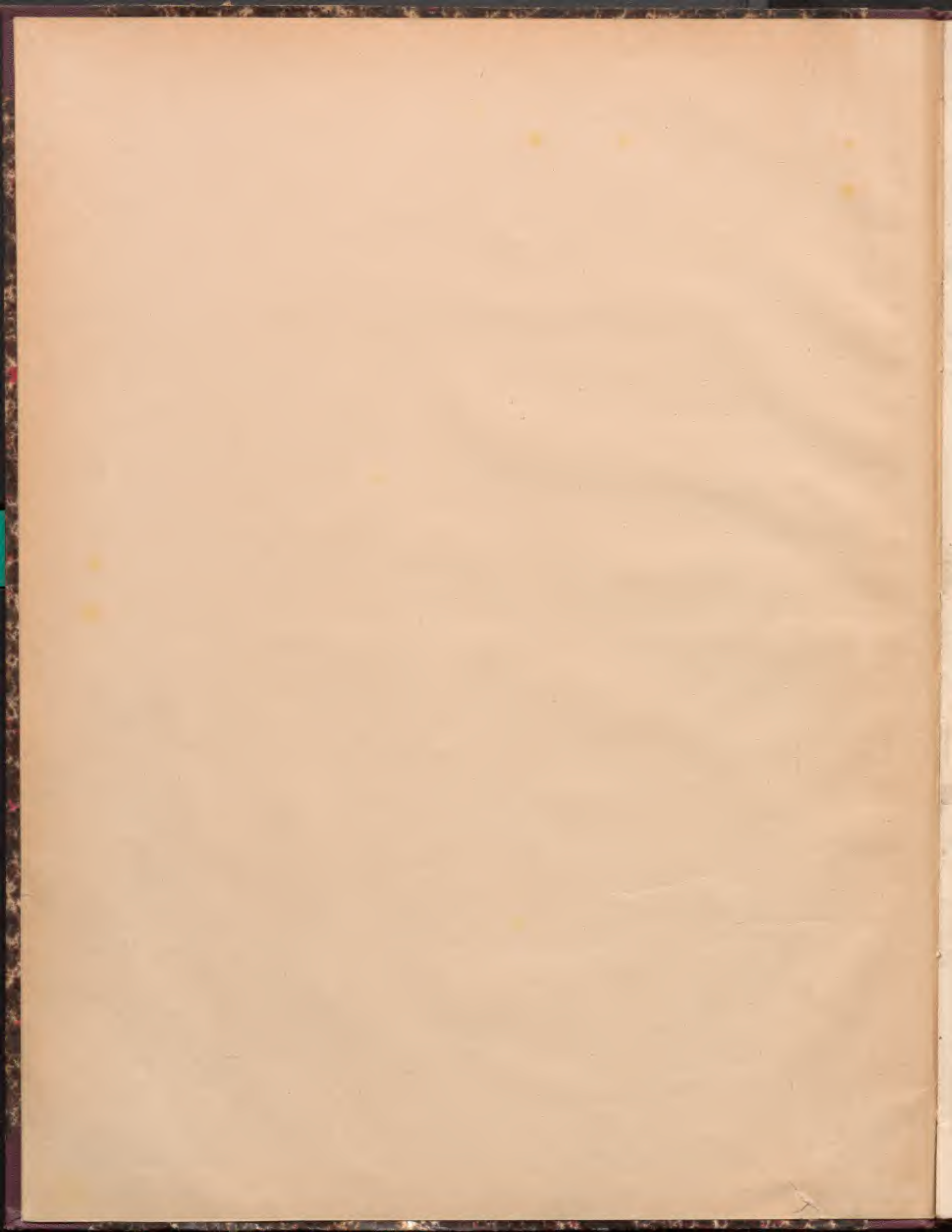

1816

X - 3

Կյանքի մասին
 Բուն "Հեղինակ", իմ քա
 րանկություն այն աշխարհ
 ժողովրդի, որով իմ
 "Որոշում", այնպես էր
 Իմ բուն "Հեղինակ", այն
 հիմունք լինում է իմ

ጥ ከ ጥ ሲ ን ረ ን ረ ሲ ካ ኑ ሲ ን ካ በ ጥ ሀ ሲ ካ ጸ በ ጥ ፊ ኑ ሲ ን

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հնչակեան Կուսակցութեան նախորդ Կեդրոնը կազմող պ. Աւետիս Կաղարիկեան (Լ. Ահարկեան) և Տ. Մարիամ Կաղարիկեան Ընդհանուր Ժողովին վճռով պաշտօնանկ եղած են, ուստի Կուսակցութեանս Կեդրոնեան Վարչութեան յատկացած թղթակցութիւն, դրամ, ամէն ինչ պէտք է, մինչև նոր տնօրինութիւն, ղրկեն հետեւեալ հասցեայ՝

M. ALFARI,
99, FRITHVILLE GARDENS,
SHEPHERD'S BUSH, LONDON, W.

‘ԵՈՐ ԿԵՐՆԻՔ

Հնչակեան Հերզ. Կուսակցութիւնը, իր ինը տարուան գոյութեան մէջ առաջին անգամը ըլլալով ՌՆԳ-Հասնոր Ժողով գումարեց Լճոտոն այս տարուան օգոստոս 8—20 ին :

Աշխարհիս ամէն կողմէն Զնչակեան ընկերները թէ՛ իբր պատգամաւոր կուսակցութեան բոլոր խաւերուն, թէ՛ իբր ազգային փրկութեան հինաւորց հնչակեան զինուորներ եկան գրկուեցան իրարու հետ ազատութեան ոստանին մէջ։ Հայրենիքի ազէտներուն արիւնկաթ սրտով վկաներ, հայրենիքի փրկութեան հաւատքին անընկճելի հաւատարմներ, այդ ընկերները հայ եղբայրակցութեան սուրբ սիրովը ոգևորուած իրարու խառնեցին իրենց դառն կամ յուսալիբ փորձառութեան ամէն մանրամասնութիւնները, խորապէս զգալով իրենց վրայ ծանրացող պարտականութիւններուն ահեղ մեծութիւնը։ Անկաշկանդ մտքով, սառն ոգւով, բայց միշտ հոգած սրտով մանրակրկիտ կատարեցին քննութիւնը այն անցեալին որուն ստեղծողներէն եղան, որուն կենդանի վկաները հանդիսացան։ Ու այդ ինը տարուան փորձառութեան դասերէն օգտուելով գծեցին այն ուղղութիւնը որով առաջնորդուելով կը հաւատան թէ ազգային ազատութեան պատերազմը պիտի հասնի ապահով յաղթանակի։

ժողովը ամենաճանր հանգամանքներու հանդէպ կը
գտնուէր: Հայ աշխարհին վիճակը, եւրոպական դիւա-
նագիտութեան տրամադրութիւնները ոչ ոքին համար
գաղտնիք մըն էին, ու յուսահատութեան քուբ մըն էր
որ կ'արձակուէր վայնասուն բուերէ: Սակայն յեղափո-
խութեան ներկայացուցիչները քննեցին կացութիւնը սառ-
նասիրտ պաղարիւնութեամբ:

Ժողովը արգար եղաւ և անաչառ նախ Զնչակեան
Կուսակցութեան համար: Լուսնց կանգ առնելու ո՛ր և է
նկատողութեան առջև, քաջութիւն ունեցաւ իր ներքին
տկարութիւնները զննելու և անոնց ջնջումին միջոցները
տնօրինելու:

Իր ներքին վեճակը հիմնովին բարեփոխելու գործուղությունը կատարած ատեն Վոդովը միանգամայն ամենալուրջ ուշադրություն առարկայ ըրաւ շարք մը կարծիքներ որոնք թէ՛ հայ ժողովրդին և թէ՛ հայ ազգին

բարեկամ միջավայրերու մէջ ուժգնապէս երևան գալով զանոնք ընդունիլը գրեթէ պարտաւորիչ կը գառնար աւնոնց համար որոնք ազգային փրկութեան դատին պատասխանատուններուն մէջ են: Անշակեան (Նշահանուր ժողովը միաձայնութեամբ վճռեց թէ Կուսակցութիւնը պէտք է իր գործունէութիւնը նուիրէ միայն և միմայն ազգային դատին, առանց իր ծրագրին մէջ նախապատուութիւն տալու ո՛ր և է տնտեսական զարգի, կրօնական դաւանանքի, քաղաքական համոզումի: (Թող զարնէ՛ փրկութեան ժամը ու ա՛յ անկէ ետքը ամէն հայ ազատ է ըլլալ ընկերավարական կամ քաղքենի, հաւատացեալ կամ անտալբեր, հանրապետական կամ միապետական. աղատութիւնը բարեգութ մայրն է որ իր ծոցին մէջ կրնայ սընուցանել ամէն զաղափար իւր իր զաւակը: Իայց երբ դերութեան շղթան կը ծանրանայ ամէնուս վրէն վրայ, մէկտեղ ամրապնդենք մեր ամէն ուժերը զայն խորտակելու համար: Այլը հիմայ կրնայ լուսաւորչական ըլլալ կամ բողոքական, կաթոլիկ կամ՝ անհաւատ, ղերամատէր կամ բանւոր, հողագործ կամ վաճառական, աղքատ կամ փարթամ, թող ըլլայ ինչ որ կուզէ, աւն հայու ճակտին վրայ իր ազգութիւնը զարնուած է արիւնի կարմիր զրօշմով մը, իրր դատակնիք անխուսափելի մահուան: Այսութիւնը մահապարտ ոճրագործութիւնն է թիւրքին համար. հայութիւնը ուրեմն միայն պէտք է ըլլայ մեր ամէնուս միութեան կապը:

ԼՁԳԼՅԻՆ ՅՈՅՍ

() Գոտտոս 1:1—26 էն ի վեր հայկական հարցը ուժ-
գընապէս կը յուզուի Եւրոպայի ամէն կողմը և մասնա-
ւորապէս Լնդլոյ մէջ: Լնն տառնէ աւելի հիմայէ որ
մեր զատիք նպաստաւոր կարգադրութեան մը համար հայ
ազգը եւրոպական միջամտութեան վըտյ յոյսեր կը դնէ:
Լնդ յոյսերը արդեօք այս անգամ պիտի իրականանան
թէ անոնց ալ պատրանքը պիտի յաջողէ: Շնտ յան-
դուզն ան որ համարձակի վճռական պատասխանը ար-
ձակել: Սնելի միայն ներելի է հաւատարաշարի աստիճա-
նով ընդունիլ թէ՛ յոյսի հաւանականութիւնը, թէ՛ պատ-
րանքի երկիւղը:

Դուանց ետ ետ երթալու մինչև Խարայէլ ()ըիի, Կատարինէ Լ՝ի, Կերսէս Լ՝շտտարակցիի օրերը ուր հայկական՝ անկախութեան մը հաւատքը խանդավառեց մեր սրտերը, եթէ միայն մեր պատմութեան վերջին քսան տարուան ժամանակամիջոցը աչքերնուս առաջ բերենք պիտի չմարանինք ընդունիլ թէ այս օրերէն շատ աւելի յուսալիկ կացութեան մը մէջ գտնուեր ենք:

Հայաստանի հիմնական բարեկարգութիւններուն հարցը
երկու միջոցաւ կրնար լուծուիլ. կամ թիւրք իշխանու-
թեան հեռատես քաղաքականութեամբը, կամ եւրոպական
միջամտութեամբ: Ա՛նք դատին համար երկու պարա-

գաններն ալ հաւասարապէս յուսատու պայմաններով ներկայացան մեր առջև, հաւասարապէս յուսախաբուած լինելով իրենց հետ: Քանի մը թուականներու յիշատակութիւնը պիտի կրնայ յիշողութիւնները արթնցնելու զարկ մը տալ:

Թիւրք և Ռուս պատերազմին ժամանակները Համիտ որ դեռ նոր պաշակալած էր և տակաւին երեւան չէր բերած ապագայ «մեծ մարդասպանը», իր ձեռքովը (ս)մանիէի առաջին կարգի պատուանշանը՝ Ներսէս Պատրիարքին կուրծքը կախելէն յետոյ կ'ըսէր, «թող վերջնայ այս պատերազմը և պիտի տեսնես թէ ի՞նչ բարիքներ պիտի բնեմ իմ սիրելի հայ ժողովրդիս»: Թէ այն խոստումները ինչպէս գործադրուեցան կը վկային 1894-95-96 թուականները:

Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրին 16 ըզ յօդուածը պահ մը արբշտ ըրաւ մեզի:

Պերլինի դաշնագրին 61 ըզ յօդուածը փրկութեան ապահովագրոյն երաշխաւորութիւնը համարուեցաւ:

Երբ 1879 ին երկը յանձնախումբը Հայաստան և Կիլիկիա զրկուեցան, անոնց պատրաստած ծրագիրը պահ մը մեզի ենթագրել տուաւ թէ թիւրք իշխանութիւնը իր ճշմարտ շահերը բմբռնելով պիտի ուղէ գոհացում տալ հայոց արգար պահանջումներուն: Եւս ենթագրութիւնը գրեթէ համոզում կը փոխուէր սատարաւոր թունուղի Սայրէտտին փաշային այն հաստատ առաջադրութեամբ թէ Հայաստան բարեկարգելով թիւրքիան կրնայ փրկուիլ: Ներսէս Պատրիարքին և սատարաւորին բանակցութիւնները մեզի յուսողեցին թէ խնդիրը լուծուելու մօտ է և Հայաստան պիտի կրնայ ունենալ Երեւանի Բուսնի կազմակերպութեան մօտեցող վարչութիւն մը:

Այս մեծ պետութիւնները 1880 հոկտեմբերի մէջ հաւաքական ստորագրութեամբ Հայաստանի բարեկարգութիւնը ներս ծրագիր մը ներկայացուցին Վրան, և անոր անմիջական գործադրութիւնը պահանջեցին: Պաշտոյ Ռուսական զեականատունը Ներսէսի արտաքին գործերու նախարարութիւնէն ստիպողական հրահանգ ստացած էր այդ ծրագրին ընդունելութիւնը փութացնելու:

Ենթոյ ապատական նախարարութիւնը որուն պետն էր Արասթան, 1880 ին իր արտաքին քաղաքական ծրագրին մէջ դրած էր թիւրքիոյ համար երեք հարցի վերջնական կարգադրութիւնը. Տուլիսիոյ խնդիր, Յունաստանի խնդիր, Հայաստանի խնդիր: Ենթոյ երկու խնդիրները լուծուեցան:

Ռուսիոյ Եւքսանտր Բ. կայսրը իր մահէն քիչ առաջ թրքական Հայաստանի ինքնավարութեան փափագող էր, և իր կամքը բացարձակապէս յայտնած էր ներքին գործերու նախարարին և Ռուսիոյ զիկղատոր Լորիս-Սեւրեքի: Եւս փափագը իրականացնելու նախնական պատրաստութիւնները սկսած էին տեսնուիլ: Հայաստանի, Կովկասի և Կ. Պաշտոյ միջեւ բանակցութիւնները արդէն կը կատարուէին, և 1881-82 ին ձմեռը ապստամբական շարժումին պատրաստութիւնները կը տեսնուէին. 1882 մարտ 13 ին Եւքսանտր Բ. սպաննուեցաւ:

Վուլֆարուի 1890 յուլիս 15 ի ցոյցէն ետքը սուլթան Համիտ 1890 օգոստոս 17 ին խոստացաւ Հայաստանը բարեկարգել երկու ամսուան մէջ: Վստայանները այս խոստումը ընդունեցին:

Սասունի կոտորածէն ետքը Ենթոյ, Ռուսիա և Գրանտա միանալով Վրան ներկայացուցին բարեկարգութիւններու ծրագիր մը որուն ընդունելութիւնը պահանջեցին: Ոչոք կրնար ենթադրել թէ երեք մեծ պետութիւններ սուլթանին առջև տկարանալով տեղի կրնան տալ:

Սպանիոյ 18/30 ի ցոյցէն ետքը բարեկարգութիւններու գործադրութեան հաւատքը զօրացաւ. այդ հաւատքին ուժ

տուին ներդրեցներուն բերանը հասած նաւատորմները և Ենթոյ նախարարապետ ըրտ Սուլթանի շանթհարող ճառերը: Սուլթանը պատախաճեց 100,000 զիակ նետելով Ենթոյ առջև: Սեն-Սթեֆանոյի յաղթուեցաւ «հիւանդ մարդէն»:

Եւս պէս ահա վերջին քսան տարուան ժամանակամիջոցին մէջ պարբերաբար ունեցանք ամենամեծ յոյսեր որոնց յաջորդեցին մեծագոյն լքումներ: Հետևանքը, դանք: Եւս:

Քաղաքականութիւնը որոշապէս դժուած միահարթ պողտայէ մը չընթանար. անսպասելի փոփոխութիւններ կրնան իրարու ետեւէ գալ, դիպուածը մեծ դեր կը կատարէ: Յոյսը կրնայ ծագիլ երբ խորին յուսահատութեան մէջ ընկղմած ենք, և երբ յոյսը կը շողայ կրնանք խորասուզուիլ խորին յուսահատութեան մէջ:

Հայ ազգը անընկճելի է իր հաստատ առաջադրութեան մէջ՝ ազատիլ զինքը անբանացնող, ոչնչացնող ստրկութեան լուծէն:

Երբ աչքերնուս առջև ունինք այս երկու ճշմարտութիւնը կը հարցնենք թէ ի՞նչ պէտք է ընել ասկէ ետքը:

Չենք կարող նստիլ ձեռքերնիս ծալած, արցունքը աչքերնիս, միայն յոյսով սպասել որ փրկութեան պտուղը դիւանագիտութեան ջերանոցը հասունանալով գայ ինչայ մեր բերանը: Եւս յոյսով սպասողները անկարող ծոյլեր են որոնց բաժինը անխուսափելի մահը կրնայ ըլլալ, ուրիշ ոչինչ: Վործերու ենք. ամէն հայ ուժ, ըլլայ յեղափոխական, ըլլայ դիւանագիտական, ըլլայ բարոյական կամ նիւթական, պէտք է աշխատին ներդաշնակ աջակցութեամբ, առանց յուսահատելու դիւանագիտութեան, առանց չափազանց յոյսեր դնելու անոր վրայ:

Ս'եր աղէտները որչափ ալ մեծ ըլլան, թշնամին աւելի ահաւելի վիճակի մէջ է. օսմանեան պետութիւնը հիմն ցնցուեցաւ մէկ տարուան մէջ: Սնանկացած, կործանած, թշուառ, պետութիւններու շարքէն բարոյապէս արտաքսուած, ահա ինչ որ է Համիտի իշխանութիւնը:

Եւս մենք մեզի հետ ունինք սուրբ դատի մը իրաւունքը, 100,000 մարտիրոսի արիւնը, յեղափոխական ուժը, ազգային զգացումը, մարդասէր աշխարհին համակրանքը: Ս'եր պարտքն է այս ամէն առաւելութիւնները ի մի ձուլելով գործել, առանց ժամանակ կորսնցնելու:

ՊՈԼՍՈՅ ՊԵՏԵԼԵՐՆԵՐԸ

()դոստոս 14—26 ի չորեքշաբթին, կէս օրը մեկուկէս ժամ անցած, քաջարի քսանէ հինգ Վաշնակցական կը յաջողին մանկ Պանք (Թոմանին Վալթիոյ կեդրոնավայրը, որուն գոները փակելէ յետոյ իբր պատանգ իրենց տրամադրութեան տակ կը պահեն բոլոր պաշտօնեաները որոնց մեծագոյն մասը եւրոպացի, ասոնց մէջ ըլլալով այդ հաստատութեան տնօրէնները: Հայ յեղափոխականները վեցհարուածներով, ուռմբերով ըսպառաղնուած, նախապէս ալ խոհեմութիւն ունեցած էին ապահովել Պանք (Թոմանը, օժտելով անոր ստորերկրայ անկիւնները ուժանակի միջոցաւ:

Սարսափը կը տիրէ շէնքին մէջ. հայերը կը յայտարարեն թէ իրենք դրամարկղներէն և ոչ իսկ ոսկի մը առնելու փորձութիւնը կ'զգան. նպատակն զուտ քաղաքական է: Հայաստանի բարեկարգութիւններուն համար պատրաստած են ծրագիր մը որուն ընդունելութեանը համար 48 ժամ միջոց կը շնորհեն զեականական մարմին: Պայմանաժամը լրանալուն երբ մերժուի իրենց ծրագիրը

ան ատեն Պանք () թմամի փլատակներուն ներքե կը ծածկուին իրենք ալ, եւրոպական պատանդներն ալ, զըրամարկըներն ալ:

Օլիոնուրական այս կտորակ վճիւր կը սաստկացնէ սարսափը, հրացանի հարուածները կը փոխանակուէին թրքական զօրութեան հետ որ եկած պաշարած էր դըրաւուած շէնքը:

Եւր ճգնաժամին Սըր Լափար Ս իննդ, հաստատութեան անօրէնք, կ'առաջարկէ արշաւող խմբին իւրեն ժամանակ տալ Եւրոպիոյ պաշտօնը երթալ գալու: Կը վերադառնայ ուշ ատեն, բերելով սուլթանին ընդունած պայմանը որ է արշաւող խմբին թոյլտուութիւն Եւրոպա երթալու:

Սըր Լափար Ս իննդի կ'ընկերանար պ. Մարտինոֆ, առաջին թարգման ռուսական ղեկավարաւոր. երկուքը միացած կը համոզեն թէ եւրոպական ղեկավարութեան անհնարին է անմիջապէս լուծել հայկական խնդրին պէս կնճուտ հարց մը, և եթէ հայ հերոսները կարեւորութիւն չընծայելով այս հանգամանքին գործադրեն իրենց որոշումը, անմեղներու արիւնը չի կրնար հայկական դատին առջակացուած լուծումը:

Վաղաքաքիտական լեզուն կը յաղթանակէ, և փորձիկ խումբը որ իր ընկերներէն մէկ քանին արդէն նահատակ ձգած էր Պանք () թմամի մարմարիոններուն վրայ, զիշերանց կ'առաջնորդուի, ղեկավարական պատիւներով, այսինքն զէնքերը մէկտեղ առած, Կիւլնար զբօսանաւը, սեփականութիւն Սըր Լափար Ս իննդի, և անկէ միւս օրը փոխադրուելով Փրանսական Մէսս, ժըրբի լա Դիօնտ շոգենաւը, ապահովապէս կը հասնի Մարսէլ:

* *

Մինչ մէկ կողմէն Պանքային շուրջ կը կատարուէին պատերազմական և ղեկավարական այս գործողութիւնները, միւս կողմէն մահմետական վայրենիներու խուժան մը, կարծես միևնոյն զսպանակէն մղուած, կը յարձակի ամէն կողմ հայերուն վրայ: Վալաթիա, Բերա, Վասըմ փաշա, Խապուղ, Սամսթիա, Իսկիւտար, Եւսամպուլ, կամուրջ, ամենտեղ կոտորած. արիւնը գետի պէս կը վազէ, ով որ անպէս հայ է կը տապալի. բայց հոն ուր հայերը զէնք ունին ցոյց կուտան իրենց քաջութիւնը, և վայրենի մահմետականներուն հետ թիւրք զինուորներն ալ հարկւրներով կ'իյնան:

Ու կոտորածը կը շարունակէ յաջորդ օրը. իբր թէ Պոլիսը ըլլար միջին դարու մէջ պատերազմէ առնուած քաղաք մը, սուլթանը հրամայած է երեք օր երեք զիշեր ջարդել հայերը և աւարի տալ անոնց ինչքը. հրամանը կէտ առ կէտ կը գործադրուի ոստիկանութեան և բանակին վերին հսկողութեանը տակ: Եւս միջոցին վերին Սուլթանը զբօսնող ղեկավարները կը յիշեն իրենց պարտականութիւնը, մանաւանդ որ եւրոպացիներու շահեր վտանգուած են, և ահա սուլթանին կը հեռագրեն կարուկ լեզուով « ոչ միայն թիւրքական կայսրութիւնը այլ և գերդաստանդ վտանգի մէջ է եթէ նախնիքը շարունակէ: » Հեռագիրը Եւրոպա հասնելէ քիչ վերջ կը դադրի ջարդը, իբր ղեկավարական գաւազանով մը:

Հաշուեկշիւ. 6,000 հայու զիակ:

* *

Հասած էր օգոստոս 19, երկուշաբթին, սուլթանին պահակաւորութեան 21 րդ տարեդարձը. սուլթանին պահանջումովը քաղաքը լուսադարձեցաւ, բայց ամայի փողոց-

ներուն մէջ մահուան սառերն էր միայն որ կը շրջէր. Ինչպէս զիշերն ալ զիշեր տեսած էր:

Ո՛չ մէկ ղեկավարաւոր լուսադարձեցաւ... Համիտ կըրակ կտրած բացատրութիւն պահանջեց. պատասխան ստացաւ, « ներքին չէր հրճուիլ կոտորածներու տեսարանին առջև: » Սա բռնակալը սմբեցաւ: Վստայանաւորներու առաջին թարգմաններն ալ Եւրոպա երթալով փոխանակ սովորական շնորհաւորութեան ձգեցին ցաւ յայտնող զայրոյթի թուղթ:

Սեյ ղեկավարները միանալով Վրան ներկայացուցին բողոքաւոր մը որուն մէջ անհերքելի ապացոյցներով ցոյց կուտային թէ կոտորածը խուժանին ինքնաբերաբար զործը չէ, այլ կառավարութեան և Եւրոպիոյ պատրաստած մէկ ղաւադրութիւնը: Եւս ամբաստանագիրը Եւրոպայի առջև Համիտին բարոյական մահուան դատապարտութեան վճիւր եղաւ:

* *

Պոլսոյ Հայերուն կոտորածին լուրերը աստիճանաբար հասան Եւրոպա: Սաին հեռագրուեցաւ թէ ջարդուողներուն թիւը կը հասնի 34,000. այս թիւը կամոյց կամոյց բարձրացաւ 6,000 ի: Սալին շուտով անցնելէ ետքը Եւրոպա սկսաւ սթափիլ, և զայրոյթի ահազանգօք աղաղակ մըն է ամէն կողմէ հնչուեցաւ: Պրանսայի ազատական մամուլին ընկերացաւ կաթոլիկ օրագրութիւնը և պահանջեցին սուլթանին դաշնակցութիւնը կամ իշխանութեան սահմանափակումը. Խաղա մարդասիրական զգացումներու արտայայտութեան մէջ Պրանսայէն ետ չի մնար. առաջին անգամ ըլլալով Վերամաշի մէջ ալ միթինկներ սկսան սարքուիլ հայկական կոտորածներու համար, Սիննայի մամուլին մեծամասնութիւնը համակող է մեզի:

Իսկ շարժումը որ Եւրոպայի մէջ սկսաւ ու կը տարածուի անկարագրելի է: Մամուլը կոտորածներու հարցովը կ'զբաղի. Լոնտոն, գաւառական քաղաքները ամէն կողմ մեծամեծ միթինկներ գումարելու պատրաստութիւններ կը տեսնուին, եկեղեցականութիւնը կը խօսի, ժողովուրդը կը շարժի, և նախարարութիւնը արամաղի է գոհացում տալ հանրային կարծիքին որ կը պահանջէ անդլական միջամտութիւնը թիւրքի գործերուն, եթէ Եւրոպա անտարրեր մնալ ուզէ իսկ:

Մեծ-Օսկունին, the Grand Old Man, Կլատսթոն իր աստուածարեալ պատկաւանքովը վեր բարձրացաւ, ու երկու խօսքով խարակեց Համիտը, « մեծ մաղաասպանը որ Պոլսոյ գահուն վրայ է », ըսաւ հանդարտ զայրոյթով մը: Ու սարսուռը ընթացաւ Մեծ-Քրիտանիոյ ոսկորներուն մէջ, վասն զի զգաց թէ մենամարտը սկսած է Մեծ-Օսկունին և մեծ—մաղաասպանին միջև: Իրարու դէմ եկած են Եւրոպայի բարոյականութիւնը, և ապականեալ քաղցկեղը:

ՕԼԵՅՈՒՄԻՆԻ ԵՊՍՏԵՄՈՒԹԻՒՆԸ:

ԲԵՆԵԴԻՔՏԻՆ ԵՒ ՀԵՆՐԻԿԵՆՑ
ՊԵՏԵՐԸՄ.

1895 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 24-ԷՆ — 1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1896.

(Հարեւանկութիւն) 1)

Երկուշաբթի զիշերն անցաւ լուս և մղուաջան աչխատութեամբ: Ըմենափոքրէն մինչև ամենամեծերը օգտաւոր զործի վրայ էին: Հերեկուայ յաղթութիւնները վերստին ոգևորեցին ու քաջալերեցին ամէնքը: Եւր գի-

1) Տես «Հնչակ» 1895 թ. 23, 24 և 1896 թ. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 13 և 14.

չեր, Լստուածածնայ եկեղեցւոյ ժողովարարին մէջ տեղի ունեցաւ լնդհ. Ժողովը Հնչակեան Առաքելութեան ներկայացուցիչ պ. Լեւոնի նախագահութեան ներքեւ երկար փնտրանքներէ յետոյ, ներկայացուցիչը և Բողոքականութիւնը ու Արեւելոյ քաջ աղաները բարձրացան Այսնք և դուռնաբանին պատերազմական խորհուրդ. Կազարէթ իշխանի և Եէնիտիւնեան միւս իշխաններու հետ այդ ժողովի մէջ կարգադրուեցան յաջորդ օրուայ պատերազմական գործերը:

Կեկտեմբեր 5, երեքշաբթի օրուայ առաւօտն էր: Հայկական զինուորը իրենց զինքերու մէջ դարանի նըստած՝ վագրներու նման անհամբեր կըսպասէին թշնամիին հրացանաձգութիւններուն ու յարձակումներուն: Այս օր եղաւ և դեռ ոչ ոք չէր շարժեր թրքական վիճիտի բանակին մէջ. կարծես մի աներեւոյթ ողի, գիշեր ատեն կոտորած լինէր աւերքը, եգիպտացի անդրանիկներուն նման:

Ասթաֆա Բէմզի փաշան իր չէրքէզական գոռոզութեամբ ստանձնած էր իր վրայ՝ Օգոստոս 4 օրուայ մէջ կոտորելու յանձնառութիւնը, և այդ պայմանաւ իր բանակի 4 օրուայ ծախքի համար ստացած էր Ալիսէ Սուլթանի (Սայր Այսրուհի) անձնական գանձարանէն 20,000 օսմանեան ոսկի: Տայանի եղաւ որ այդ չէրքէզմ ու գոռոզ փաշան, արդէն պատերազմի երկրորդ օրն իսկ թուլացած ու վհատած էր մի քանի հազար զօրքերու կորստով: Եւ այդ օրէն որոշած էր այլ ևս ուղղակի յարձակում չի գործել Օգոստոսի վրայ, մինչև որ չի հասնէին նոր բանակներ և մասնաորայէս Պրոնոզի բանակը, որի ուշանալն ևս իրեն մեծ մտահոգութիւն պատճառած էր:

Այս օրուայ ժամը ճիշդ 6-ին պատերազմն սկսաւ ահալ որոտներով ու ազաղակներով՝ Վաթի ու Վարթոշ-Վարի հայկական զինքերէն, որոնց արձագանք տուին իսկոյն Օգոստոսի քաջերը պ. Լեւոնի հրամանատարութեան ներքեւ:

Լստուածածնայ Այսնքը շնուած է Վարթոշ-Վարի ներքեւ փոքր արտի վրայ: Պերզինկա լեռան ստորոտն է Վարթոշ-Վարը, որ կը ձևացնէ մի զաւեշտ մոզելաձև քարքարոտներով, որի համար ալ առած է Վարթոշ (մոզէլ) անունը: Պերզինկան այդ ծայրէն սկսած մինչև Լեւոնի՝ դէպ արևելք՝ կը ձգուի միակտուր ծծըմբային ժայռով և կընծայէ գիւղական մի խրճիթի ետնակով հակած միակտուր տանիքին ձևը. իսկ հիւսիսակողմնալ նոյնպէս բոլորովին միակտուր գահալէժ է: Եւ լեռան զիմացն է Պրիտ լեռը, որոնց մէջ կը խորանայ այն կիրճը, որ կը տանի դէպի Լիւնիէ: Պերզինկայի այդ գահալէժը ունի մօտ 2,000 ոտք բարձրութիւն: Լեռան այդ միակտուր կողքի վրայ կան մի քանի սանդուխտ աստիճաններ դէպի ներս քաշուած, որոնք երկար քարայրներ կը ձևանան: Պերզինկայի այդ աստիճանները թրքերէն բառով կոչուած է Վաթ:

Իշխուրայ պատերազմական խորհուրդի մէջ, որոշուեցաւ Վաթը հանել մշտապէս 12 քաջեր: Եւսպիսի զինք ունին զաթերը, ուր բացի Եէնիտիւնեան քաջերէն ոչ ոք չի կարող բարձրանալ, որն արդէն իրենց մշտական սեփականութիւնն ու ասպետական քաջագործութիւններու որջն է: Հոն բարձրացող քաջերուն ոչ մի տեղէ գնդակ չէր հասներ, ընդհակառակը իրենց առջև կը տարածուէր թրքական լայնանիստ բանակը: Ի վերջոյ պիտի տեսնենք թէ այդ փոքրիկ խումբը ինչ առասպելական քաջութիւններ գործեց և թէ իր զինքով ուղղակի միակ արգելքն եղաւ Այսնքի չի մնաստելուն, և սուրահետ փակեցին Օգոստոսի արևելեան լայն մուտքը թրքական բանակի առջև:

Վաթը կը բարձրանային մշտապէս 12 հոգի, Եէնիտիւնեան իշխաններէն Եղիայի, սուր եղբայր Սարգսի և միտար Վիտի եղբայր Վաթի առաջնորդութեամբ, ուրոց գեղեցիկ, բարձր և յաղթակալմ իրանին մէջ՝ բարոյական մարտութեան և հաւատքի սրբութեան հետ մարմնացած էր և տրոյական գիւցաղնութիւն:

Ժամը 6-ի ատեններ թրքական բանակի վերի մասը Այսնքի այգիներուն մէջէն կը յառաջանար նոր և ամուր զինքեր դրաւելու համար, կարծելով թէ երբեք զինքը նշմարողներ չըկան: Հաղիւ թէ դուրս եկան իրենց զուլաներէն բաց օղին մէջ, Վաթի և Վարթոշ-Վարի քաջերը կարկուտի նման գնդակներ թափեցին անոնց վրայ և առաջին հարուածով տանեակ զինուորներ գետին ձգեցին: Բանակն սկսաւ խոյս տալ և նահանջել: Բէմզի փաշան «վսեմաշուքի» բարկութեամբ կը հրամայէ կրակել և թնդանութիւնն ուղղել Օգոստոսի ու Օգոստոսի նի վրայ, որին պատասխանեցին Օգոստոսի և ապա Տաւադ-Սայրի և Պերզինկայի Սուրի հայկական զինքերը: Պատերազմը տեւեց մերթ թոյլ և մերթ բուռն մինչև իրիկուն ժամը 12: Եւս ամբողջ պատերազմի միջոցին թրքական զինուորները երբեք դուրս չի բերին իրենց զուլաները զուլաներու ծակերու ետեւէն. թէպէտ այդ ծակերէն ալ քաջ զէյթունցիները, իրենց սուր նշանառութեամբ, այդ օր ալ ծակեցին մի քանի հարիւր զինուորի ճակատները իրենց գնդակներով:

Եւս օր թշնամին արձակեց Օգոստոսի ու Օգոստոսի վրայ 210 թնդանութ, որոնք սակայն ոչ մի մնաս չի պատճառեցին: Հայերու կողմէ մեռան միայն երկու հոգի, որոց մին Վաթեան Սինասը, շատ ազնիւ և առիւծասիրտ երիտասարդ էր 24-25 տարեկան:

Վաթեան Սինասը Եէնիտիւնեան թաղի այն քաջերէն էր, որ գործի սկիզբն իսկ նուիրուած էր ս. Վատին և անհամբեր ու արտօնող սրտով կաշնատէր ու կը պատրաստուէր Հայրենիքի փրկութեան սրբաշուն պատերազմին: Եւսային անգամ կուռեցաւ նա քաջաբար Բերդու-Սայի պատերազմի ատեն, միւսին ծառի տակ նըստած և ինք, ուր էր ջէլատը: Ի վերջոյ նոյն արիւնթեամբ և անձնութիւնութեամբ մասնակցեցաւ մեր բոլոր պատերազմներուն ու արշաւանքներուն: Ինչ որ մասնաւոր յիշատակութեան արժանի կը դարձնէ զինք, այն ալ իր նկարագիրն էր, որպէս հաւատարիմ, անձնուրաց և կարգապահ զինուորի:

* * *

Կեկտեմբեր 6, չորեքշաբթի օրն էր: Լուստեան դէմ շատ ցանցաւ կերպով տեղի կուսնար հրացանաձգութիւն. քաջ զէյթունցիները կաքաւորսի նման երբեմն-երբեմն կարձակէին իրենց հրացանները, գետին փռելու համար այն զինուորները, որոնք կը համարձակէին անխոհմարար վեր բարձրացնել իրենց զուլաները: Եւսփառնիկ մառախուղը մերթ ընդ մերթ կիջնէր դէպի ձորը, անտեսանելի դարձնելով ամենամօտ առարկաներն ու վրէժխնդիր բանակները, կարծես վերջ տալու համար այդ վրէժխնդրութեան և մարդորսութեան: Սակայն հաղիւ թէ կը բարձրանար կրկին շարժելու լեռներու ձիւնապատ գագաթները, նոցա կը յաջորդէին կրկին հրացաններու ծուխերէն դոյացած ամպեր...:

Եւս օր ժողովրդային քաջերն աւելի քաջալերուած էին. թէպէտ ամբար ալ կը գուշակէինք մի անակնկալ թըշնամիի կողմէն:

Լուստեայ ժամը 2-ին այդ անակնկալը մեզ պարզուեցաւ ծուխերով ու բոցերով և վճռական ըրպէները

մտնեցան:

Ի սկզբան ամենքս ալ չուզեցինք հաւատալ մեր աչքերուն և ուզեցինք մտիթարել մեզ, որ մառախուղ կը բարձրանայ Լադ-Կալ (Սիսալ) հայկական գիւղի վրայ, որ Կարկալարի կողմը կընկնէր, Օւէյթունէն մէկ ու կէս ժամ հեռու: Սակայն իրականութիւնը անփակելի էր. կը վառէին Լադ-Կալի տները և բոցախառն ծուխը ամպի դէզերով դէպի երկինք կը բարձրանար: Եւն կողմ, Գաւառ-Գաւառի վրայ դրուած մեր պահակներն ալ շուտով եկան և հաստատեցին իրողութիւնը. — Պրննուղը կոտորող թրքական բանակը, 14,000 զինուոր ու բաշխօղութ, հասած էին արդէն Լադ-Կալ և կը վառէին տները և շուտով կը մտնէին Օւէյթուն, քանի որ Կարկալարի կողմը բոլորովին բաց էր և չունէինք պատերազմ այդ լեռան վրայ, որը, աղատ ձեռնարկներու, շարժումներու, յարբերութիւններու, աղ ու ուտեստ բերելու և արջառներն արածելու համար բաց էր մեր առջև:

Երդէն 70,000 զինուոր ու բաշխօղութ գրաւած էին Օւորանցի կողմի լեռները 1-2 ժամու տարածութեան վերայ, որի զիւսաց դրուած էին կիսալուսնի աղեղն նման ամբողջ հայկական բանակի 6,000 քաջերը, որոնք արդէն արիւննուշտ պատերազմներու մէջ էին, փակելու համար թշնամիի մուտքն ի Օւէյթուն, այդ կողմերէն:

Եւանց շուարելու, իսկոյն պատերազմական խորհուրդ գումարեցին շնչ. Կուսակցութեան ընդը. ներկայացուցիչ պ. Լաւաին, Կալարէթ իշխանը, Եէնիտէնեան իշխաններէն Եղիան, Կալար և քաջ խմբապետները: Պատերազմական խորհուրդ գումարեցաւ և Օւորանցի մէջ հնչ. հերոս գործիչ պ. Լաւաին նախագահութեամբ, իր շուրջ ունենալով Սէրկէնեան Հաճին, Համալէքի իշխանը, Լաւաինեան Հաճ. Երթին աղան, Պարճեան Սարգիս աղան և Չաքրեան փանոս աղան: Իսկոյն կարգադրուեցան պատերազմական ձեռնարկները հետեւեալ կերպով.

Օւատուեցան Ս. անքի, Բարթօշ-Բօրի և Պուչաղ-ջոնց-Սօթի քաջերէն 200 հօգի, Եէնիտէնեան թաղեցիներ և իրենց հպատակ գիւղացիներ և Պապիկ փաշայի որդի Լաւաին և սորա հօրեղբորորդի առիւծասիրտ Սըւշանի հրամանատարութեան ներքեւ ուղարկուեցան, որոնք Կարկալարի կամուրջն անցնելով, Օւէյթունէն հաղիւ 300 մէթր հեռի, գերեզմանոցի վերեւ, այգիները ձեղրող ձորակի քարքարուտ պատերուն ետեւ դարանի մօտն:

Օւորանցէն, Ղապուշ-Չալիքէն և Օւէյթունէն ճամբայ դրուեցան նաեւ դէպի Կարկալար 600 քաջեր, մնացած երեք թաղերէն և իրենց հպատակ գիւղացիներէն. Բօշ-Բայրիցիները Չաքրեան փանոս աղայի, Կարկալարցիները Լեւոնեան Բատուր աղայի և Կարապետ էֆ, Տէր Յակոբեանի՝ և Սուրենեան թաղեցիները Սէրկէնեան Պապայի հրամանատարութեանց ներքեւ, որոնք գնացին իրենց քաջերը դարանի շարել նոյն գծի վրայ, Եէնիտէնեան քաջերուն հետ:

Եւս ամենէն վերջ միակ և գլխաւոր զօրադուլութիւնն այն էր, որ մեր ռազմամթերքը սպառուելու վրայ էր. փամփուշտի վերջին արկները, զորս Օւէյթուն իջեցուցած էինք, շատ քիչ էին մեր ագահ կուռնուներուն համար. Կուսակցութեան անձնուրաց գործիչներէն պ. Սըւշը, ուրին յանձնուած էր վերահսկողութեան պաշտօնը, թաղուն վրդովումով և դուրգուրանքով բաշխեց այդ մնացածներն ալ բոլոր հայկական քաջամարտիկ գնդերուն, և երբ ինքն ալ Սըւշը բարձրացաւ, նորա ջրմները կը դողողօղէին... քաջերը լաւ կընդդիսանան, բայց ալ փամփուշտ չի մընաց... Սիսիկ և գլխաւոր մտահոգութեանը, որ կը վրդովէր և մեզ ամենքիս: Տաքնապի այս ամենածանր բուպէին ալ մէկը չիկար, որ դանդաղէր կամ թուլանար.

մէկը չիկար, որ պահէր կամ խնայէր իր վերջին ամփոք (հրացանի մի նետելիք վառօդ)... Օւէյթունի մէջ նոյն հոգած և քաջալերիչ շարժման մէջ էին ժողովուրդն ու աւանները: Սիսիկուսեան իշխաններէն Պապ աղան, այնչափ էր յոգնեցուցած ինքզինքն աշխատութիւններով ու խրախոյաներով, որ մարած էր այդ քաջ իշխանի ձայնը:

Կարեկի էր սակայն մի բուռն մարդերով և մէկ օրուայ ռազմամթերքով դիմադրել 14,000 զինուորացի զէյպէր զօրքերուն, որոնք կը գային Կալար փափօր Լեւ Քէլի հրամանատարութեամբ և որոնք Պրննուղի մէջ ջարդելով գիւղացի մանչերը, ծերերն ու կիները, կը խորխոտային Օւէյթուն մտնելու... Ի հարկէ շատ տարակուսական էր դիմադրութիւնը և յուսահատական, եթէ այդ նուազութեան չի միանար մի իսկապի ու ճարպիկ միջոց, որ միացած զէյթունցիներու աննկուն քաջութեան, պիտի պայծառացնէր Օւէյթունի ճակատագիրը և վսեմացընէր նորս փառքը:

Դամը առաւօտեայ Աին սոսիակի բուպէները հասան. Լեւ Քէլի բանակը, ուղիղ ճանապարհով, ստորին այգիներու մէջէն կը յառաջանար դէպի Օւէյթուն: Ինքնափոստահ բանակի սխալ քայլը, վայմիկական դադարաւ յղացիւն տուաւ, որ փրկարար հրեշտակի նման հասաւ, պատերազմի յաղթանակը մեր կողմ դառնելու: Կողմը Քէլի իշխանը, Լաւաին, Սըւշը և Սըւշի մնացած պետերը պ. Լաւաին և սորա հետ Օւատուցի զէյթունցի պարսագրուներուն հետ փերստին խոյ պակեցելէ յետոյ, նորէն ուղարկեցին դէպի Կարկալար 100-ի մօտ աղաւաշի, թաւաղեցի և շիվիկիցի քաջեր, որոնք գնացին մինչև Սըւշ-Տէտէյի ձիւնապատ դագաթի գագաւոր բլուրները, ուր հաճիտէրէցի հայ գիւղացիներ կարածէին 10 000-ի չափ այծեր: Երդէն այդ լեռան վրայ էր զէյթունցիներու և գիւղացիներու 200,000-ի մօտ այծերը:

Թարական բանակն առաջացաւ մինչև այն ձորակն, ուր հայկական քաջ գնդերը դարանի նստած էին: Եւս անանկալն, որ թշնամին մեզ կուզէր տալ, ինքն ստացաւ այնպիսի բուռն և արագ կերպով, ինչպէս որ ուրախութեան գնացող մարդը յանկարծ կ'աթուածահար կը լինի. մինչդեռ Լեւ Քէլը, ինչպէս ի վերջոյ անձամբ կը խառնուէր, «երեք չէր յուսար իսկ թէ դիմադրութիւն կը գտնէր Օւէյթուն մտած առնէն»:

Եւ ահա յանկարծ, բանակի ետեւէն ինքնավստահութեամբ, տապալող մարկի նման, Սըւշ-Տէտէյէն սկսան բանակի վրայ թափիլ, կիսաթափանց մառախուղի մէջէն 10150 սեւազգեստ հայ զօրքեր, որոց սակայն 10,000-ը չորքոտանի զինուորներ, իսկ 150-ը միայն երկուտանի էին, որոնք սկսան գնդակել թշնամին: Թուրքերը թէպէտ ի սկզբան կարծելով թէ բանակի յետամնաց վաշտերն են դրաւ, որոնք սխալմամբ կը նետեն իրենց, այնքան ուշադրութեան չառին, և բաւականացան հնչել զիրար ծանօթացնող փողերը:

Հաղիւ 10-մէթր հեռու իրարմէ, ահագնագոյ դրդիւնով, յանկարծ հարիւրաւոր հրացաններ ճայթեցուցին համարձակ և բացօդեայ թշնամիի վրայ՝ հայկական գնդերը, որոնք նստած էին դարանի:

Եւս ինչ հրացանի այդ առաջին ծարձատիւնը լուրեցաւ, և ահա Օւէյթունէն, Սըւշէն, Օւորանցէն ու ամեն կողմերէ հայերն սկսան իրենց սովորական աղաղակը, «Լաւա՛ճ, Լաւա՛ճ» և «Գալա՛ճ, Գալա՛ճ». նոյն պահուն սկսան դարնել բոլոր եկեղեցիներու կոշտակները: Իսկ քահանայ, մանչ, աղջիկ ու կին, եկեղեցիները լեցուած սկսան աղօթի և ուժգին ուժգին դարնելով իրենց կուրծքերուն, ամենքը միաբերան կաղաչակէին, Լաւա՛ճ... չէնք ուզէ, չէնք ուզէ, չէնք ուզէ Սըւշմար, զէնէ՛՞

պի տօս մեզ թուլքին» . . .

Պատերազմն սկսաւ այսպէս Կարկաշարի այգիներուն մէջ և մի քանի վայրկեան վերջ զինուորական շղթան երկաթեցաւ մէկ ժամ լայնութեան վրայ ուղղաձիգ և հորիզոնական գծով: Թշնամին այնքան մօտեցած էր, որ նոյն իսկ սկսան քարեր նետել իրարու: Հարիւրներ մէկէն ինկան հրացանի առաջին հարուածին: Թշնամին ի սկզբան թէպէտ շուարեցաւ, բայց կարծելով թէ հայերը շուտով կը նահանջեն, սկսաւ վճռական յարձակումը շարունակել. ուղղեց իր 4 թնդանօթները հայկական գնդերու շարքին, ինչպէս և նոյն պահուն մեծ բանակի 9 թնդանօթներն ալ սկսան դուռալ Օչէթունի ու Օօրանոցի վրայ: Վիակ զիակի վրայ ընկան զմիւսներու թիւրք հարուածներու կնորս զաւակներն ու զէպէքները: Այս ժամուայ մէջ հրացաններու ծուրը ձեացուց զուգահեռական երկու ամպայ գօտիներ, որ բարձրանալով միախառնուեցան և ծածկեցին ահուկ տեսարանները. և քաջամարտիկ հայերը ստիպուած էին պառկել ու ծուրի ներքեւէն տեսնել թշնամին . . .

Եւն սոսկալի և անհանգստացնող բոլորներն էին, որոնք մահէն աւելի դառն են մարդուս . . . Խնչ կը լինէր արդեօք կէս ժամ վերջ . . . Երգեօք այդ ծխողէն ամպը մեր քաջերուն պատանքը կը լինի թէ Եւստեաց աշխարհն առաջնորդող բոցեղէն ամպը . . . Եւ ո՞վ էր արդեօք այդ մի ափ ժողովրդի պաշտպանը լոյս աշխարհքի մէջ — ո՞չ որ: Միայն հերոս և ջերմեռանդ զէյթունցի այդ տագնապալի բոլորէն մէջ իսկ կը յուսար թէ այդ ամպը Եհովայի առաջնորդող բոցեղէն ամպին պիտի փոխուի . . .

Մէկ այլ տեսարան ու կոտորած տեղի կունենար թրքական բանակի ետեւ: 10,150 շրջոտանի ու երկոտանի հայ զինուորները առանց ընդդիմութիւն դնելու, թշնամին ետէն կոտորելու վրայ էին: Բանակի առջևի փողերը «գէպ առաջ» կը փչէին, իսկ ետեւները «գէպի ետ»: Կարծես դժուարի կօմէրիան սկսած էր . . . Սերջապէս տեսնելով, որ ետէն հարուածողները թուրք վաշտերը չեն և սարսափելով թէ ծպտեալներու մէկ ահագին բանակ պաշարած է զիրենք, Եւն բէկի բանակը շփոթած և յուսահատ՝ սկսաւ կարգերը խառնել և ետ նահանջել: Նահանջն սկսաւ բանակի վերեւի կողմէն և ուղղաձիգ ամպը սկսաւ շեշտակի դժով գէպի ետ ընկրկել միշտ զուգահեռաբար . . . Խրախոյան ու ոգևորութիւնը սաստկացաւ հայերու մէջ. կռուելու անյագ քաջերը զիակէ զիակ կը փաղէին փամփուշտ կողոպտելու, թէպէտ թուրք զօրքերն իսկոյն կը վերցնէին ինկած զիակները և կը հեռացնէին գէպի ջրի ափի այգիներուն մէջ, որպէսզի զօրքերը չի վախենան: . . . Բանակը կը նահանջէր լեռնէն գէպի ձոր:

Ժամը 6-ի ատեններն էր: Եւն բէկը օգնութեան փողը փչեց մեծ բանակին: Մի քանի հազար զօրքեր մեծ բանակէն ուղղեցան գէպի ձորը որպէսզի գետն անցնելով՝ պաշարեն առաջացող հայերն ետեւի կողմէն: Եւն ծախիտ Եպահր, ժողովրդի քաջերու զլուխն անցած, իջան գէպի ճապող-Չայրի, ուր արգէն ձերուների զլուխը (Ղըլին և Բօղ-Բայրցի քաջերը կը գնդակէին ջուրն անցնել ուղղով վաշտերը: Եւն տեղ սկսաւ նաև պատերազմը սոսկալի կերպով և տեւեց մինչև ժամը 8: Ի վեր փորձեցին և երբեք չի աղուեցան անցնել ջուրը: . . . Նօխեղէն ամպը միշտ կը նահանջէր . . . Եւն բէկի զօրքերու մէկ մասն ալ ահա թողուց 2 թնդանօթները գետի մօտ, զառկայրի ներքեւ, ուր սակայն անհնար և կորուստարներ էր իջնել, գրաւելու համար: Եւն բէկը յուսահատ էր, զէյթունները կոտորուելու վրայ էին ետէն ու առջևէն . . .

Ժամը 8-ն էր. օգնութիւն չկար . . . Եւն բէկը փչել տուաւ փողը, որ զիմացի զօրքերը յարձակին Օօրանոցի,

մօտակայ տներու և Սանքին վրայ, յայտնելով, որ հայերը շատ քիչ են նոցա մէջ և թէ ամէնքը անցած են Կարկաշարի կողմը:

Հուսահատ էր և Բէկի փաշան. բայց ի հարկէ, Սանքին Սուլթանը անհամբեր կըսպասէր իր յաղթական լուրին. սա հինգերորդ օրն էր և իր բանակը կոտորուելու վրայ էր. պէտք էր վճռական քայլ առնէր:

Շարժեցաւ Բէկի փաշայի վիթխարի բանակը. յարձակումն սկսաւ Օօրանոցի, ճապող-Չայրի, Պուչաղ-Ջոնց-Սօթի, Բարթօզ-Բօրի և Սանքի վրայ: Սանքի Օօրանոցի վրայ յարձակողները 30,000-էն աւելի էին: Սանքի Օօրանոցի մէջ 150 հայեր հաղիւ մնացած էին. Բէկի փաշան տեսնելով իր զօրքերու յուսահատութիւնն ու թուլութիւնը, յարձակող բանակներուն ետեւ զինուորական շղթայ կազմեց, որոնք պէտք է գնդակահարէին ետ դարձող զինուորները: Սպանները սուրբը քաշած կը հարուածէին և ոչխարի նման առաջ կը քշէին զօրքերը: Օօրանոցը սակայն դժուարի նման նստած, խուլ իրեն զարնուած ուռմախներուն, անպառ և անընդհատ կրակներ դուրս կըսար իր ծակերէն. հարիւրներ մէկէն կընկնէին: Ետեւ ջրն ւղիտակ ձիաւորներն առաջին անգամ ինկան այնթապցի Երթունջ, Թապախ-Վասպարեանի և Բայրաքի գնդակներով: պ. Եպահր, Եսմինեան Հաճ՝ Երթին աղան, Մէրկէնեան Հաճին, վարժապետ պ. Յովհաննէս Եհարոնեանը, Շամ-Բէշիշեանը և Թափուղը անդադար խրատոյսներ կը կարգային, զիւցաղնութեան առաջին օրինակներն իրենք տալով:

Սարաջի Բէշիշեան Հաճի Սանուկը Պուչաղ-Ջոնց-Սօթէն կը գուար և իր քաջերով ետէն կը գնդակէր Օօրանոցի վրայ յարձակող զօրքերը: Եսմինեան քաջերը Բարթօզ-Բօրէն գնդակի տարախներով շուտով ետ մղեցին յառաջացող վաշտերը: Սանքի մէջ խրախոյան ու ոգևորութիւնը անբացատրելի էր. հերոսական քաջութեամբ ետ մղուեցաւ շուտով Սանքի վրայ եղած յարձակումը, որի զիրքն ալ Օօրանոցի զիրքէն աւելի անմեղանքալի էր:

Սերջապէս ամէն կողմ կրակ կը տեղար. տասնեակ հազարներով էին մէկ անգամ արձակուած հրացանները. ամբողջ Օչէթունի լեռներն ու ձորերը ծխողէն ամպերու մէջն էին. մի խօսքով, ինչպէս կասէր զէյթունցին — «պըլուր կը քո» — ձաւար կը ետար —: Հինգ ամսուայ պատերազմներու մէջ ամենամեծ և ամենանշանաւորն էր: Երբեք չէինք տեսած ձայներու այսքան չեղօքացում. մի կողմէն մեր ականջներու սովորած խուլութիւնը և միւս կողմէ հրացաններու միաժամանակ, միակերպ և անընդհատ ձայները երբ կանգրադառնային խոր ձորերու մէջ, այլ ևս հրացանի առանձնակի նետուած խոշոր ձայնին չէր նմանէր, այլ միայն մի խուլ որոտի . . .

Ժամը 10-ն էր. մեր այդ զինուորները յաղթանակը տարին: Եւն բէկի զօրքերը բոլորովին շփոթուած այդ այծեայ մեծ բանակէն՝ սկսան խոյս տալ գէպի հարաւ և Եւսպ-Կալ, թէ և իրենց արի զօրապետը կը ջանար դուրս խրախուսել զանոնք: Սակայն ի զուր էր. ամպը այլ ևս բոլորովին մի ուղղակի գծի վրայ էր ինկած և զօրքերը խոյս կը տային գէպի ետ: Հայկական քաջ գնդերը այդ շփոթութեանէն ու նահանջէն օգտուելով դուրս եկան իրենց զուլաներէն և համարձակ կոտորելով յառաջացան մինչև մէկ ժամ հեռաւորութեան վրայ: Ժամը 12-ն էր երբ գրաւեցին Սուլթ-Տէտէյի Չաթօզ-Բօրը՝ Եւսպ-Կալէն քառորդ ժամ հեռու և գետ պատերազմելով ու կոտորելով կը յառաջանային:

Օօրանոցի շուրջը ետ մղեցին երեք կատաղի յարձակումներ և ժամը 12-ն էր, երբ այլ ևս այդտեղ ու չընդհանրերը պատերազմը դադարեցաւ: Իսկ Չաթօզ-Բօ-

րի շուրջ գեու գիշերուայ ժամը 2-ն էր Լաբաշի վազ-
րերը չի դադարեցուցին իրենց յարձակումները, Խաչեր
քէհնայի որդի առիւծասիրտ Լսատուրի և Ստիւն
Պապիկի առաջնորդութեամբ... Լին բէկի բանակը զոր-
ուելու վրայ էր, եթէ վերջապահ վաշտերը դէմ չի գային
ու չի հաւաքէին փախչելու տրամադիր զօրքերն Լապ-
Ապի մէջ:

Իրիկնադէմին ամէն կողմ սև այծերու նման փռուած
էին թուրք զիակները... միայն զիակներ էին երեցող-
ները... Ինչ Կարկալարի կողմն ինկած էին 2,000, իսկ
Օջորանցի շուրջը 1,500 զինուորներ:

Եւ ո՞վ կարող էր այդ պահուն զսպել իր ուրախու-
թիւնը տեսնելով յաղթանակը և այդքան թշնամի դիակ-
ներ գետին փռուած ու չի մրմնջել Պէշիքթաշեանի հետ.

«Թրքաց մայրեր թող լան ու գուն»

Ուրախ լուրեր տար ի Օգէյթուն»:

* * *

Գիշեր էր. առանց կրակի էին թրքական բանակնե-
րը ցուրտին ու ձիւնին մէջ այդ գիշեր: Կը լուէին միայն
բրիչներու ու բահերու թխթխացող ձայները...

Գիակները կը թաղէին...

ՏՈՐՈՍԻ.

ՍԵՐ ՍԵՐՏԻՐՈՒՆԵՐԸ

ՌՈՒԲԷՆ ԽՕՃԱՆԵԳԵԱՆ

Տխուր լուր մը պիտի տամ. կորուստը կարծի մը, որ
նոր զոհ մը եղաւ թուրքական բռնակալութեան: Սայիս
2ին Համարածման տօնին առտուն էր. քահանայ մը առ-
ջէն և երկու մարդ ալ ետէն՝ դադար մը առած ուսեր-
նուն վրայ, Սուլի զօրանցի բանակն կողողուէին դէպ ի
գերեզմանատուն, անձայն և տխուր. հայ տեսնողներու
սիրտը տրտմութեամբ և աչքերը արցունքով կը լեցուէին,
իսկ թուրքերն ուրախացած՝ հայհոյութիւններ կրնէին:
Գազաղը Չորոյ թաղի Դէկաւետարան եկեղեցւոյ դու-
ռը դրին: Բացինք, դէմքը տեսանք. դեղնած, նիհար-
ցած, թուխ և սև յօնքերով 25-26 տարեկան երիտասարդ
մը, մէկ աչքը բաց, իսկ միւսը դոյ... դա Հաճնցի
Ուրէն Խօճաւագեանն էր՝ հայրենակից Սուրաթի: Հայ-
րենիքին մէջ Սիսեան Լիկերութեանց վարժարանը և
յետոյ ս. Իշմիաճի Ղեմարանը ուսում առնելով նոր
մտած էր Հնչակեան յեղափոխական կուսակցութեան մէջ
և անցեալ տարուան յուլիսի վերջերը Բաշն կեղծ անու-
նով Սուլի եկած էր իբր կազմակերպիչ. գացած էր Բա-
ղէշ և Սղերդ և վերադարձին բռնուելով Բաղէշի մէջ
բանտարկուած և վերջն ազատ արձակուած էր: Լնկէ կըր-
կին Սուլի գալով մատնիչ տ. Բարսեղն սպաննել տալէ
վերջ՝ անցաւ գիւղեր: Օտանօթ մատնիչ աւրանցի Կա-
րապետ վարդապետի մատնութեամբ կը ձերբակալուի Օւր-
խաու գեղի մէջ՝ իր հիւրասիրող Յարութիւնի և աւ-
րանցի Հայկ տ. Սարգանեանի հետ: Իր քով կը գտնը-
ւէին քանի մը թղթեր, որոնցմէ մէկը տ. Բարսեղն ըսպա-
նութեան նկարագրութիւնն էր: Հրապարակային դատա-
րանի մէջ, որու մասին ժամանակին գրեցինք «Հնչակ»ին,
Ուրէն մահուան դատապարտուեցաւ. վճիռը կտրու-
ցուեցն վերջ, խաչք առնելով կըսէ. «այստեղ օրէնքի և
արդարութեան ատեն մըն է. զուր երկար բարակ քըն-
նութիւն կը կատարէք տ. Բարսեղն սպանութեան համար,
որ իր մատնութիւններով և խռովարար ընթացքով գայ-
թակցութիւն կը սերմանէր. մինչդեռ այս երկրին մէջ գեու
երկու տարի չկայ որ հազարաւոր անմեղ և հողագործ
Հայեր զօրքերու, ոստիկաններու և Քիւրտերու ձեռքով

սպաննուեցան. այդ մարդասպաններն ինչո՞ւ չէք պատժեր:
Բանտին մէջ կատարելապէս առողջ էր. քանի մը օր
առաջ տեսած էին զինք: Սեանքէն երկու օր առաջ մի-
այն հիւանդանալով՝ քահանայ մը ուղած էր՝ հոգեւոր մը-
նիթարութեան համար: Սայիս 2 ին մեռաւ: Լսու է
զժրաղը երիտասարդին Սուլի երկրին մէջ ունեցած կեանքն
ու վախճանը: Թաղելու ժամանակ զիտեցինք որ մարմ-
նին վրայ սև սև գիծեր կերենային և զլուռ մաղերն ալ
կը թափէին: Բանտակիցներէն հասկցուեցաւ որ վերջի
օրերուն մէջ շարաշար ծեծած էին զինք և վերջն ալ
թունաւորած: Իր քրած կտակի համաձայն, իր հայրենա-
կից և բաղդակից Գեորգ Լիմեքճեանին գերեզմանին
կից իր գերեզմանն ալ փորեցին և այսպէս իր նորածիլ
կեանքը սև հողին յանձնեցին: Լացող մը չկար. ամպե-
րը միայն նոյն ատեն քանի մը շիթ արցունք թափեցին
ջուխտակ գերեզմաններուն վրայ և ամէն ոք տխուր մեկ-
նեցաւ:

ՍԵՐ ՍԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՏՐ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՄԵՋ.

() Գոստոս 14/26 ի կոտորածներուն վրայ Եւրոպայի և
Լատինայի մէջ ահագին շարժում մը սկսաւ սուլթանին և
իր կառավարութեան դէմ: Պուլկարական կոտորածներէն
ի վեր, որ 1876 ին տեղի ունեցաւ, Լնդլոյ մէջ երբեք
այս աստիճան հակա-թրքական յուզում առաջ չէր եկած:

Լնդլոյ ընդհանուր շարժումն նախաձեռնարկը եղաւ
Լիւսակական Կուսակցութիւնը որուն կը գաշակեցէին Պաշ-
պանողականներն ալ: Լնդլ օր միթիններ կը գումարուին
Սեմ-Բրիտանիոյ ամէն անկիւնը, և մեծ թերթերը ամէն
օր 10—12 սիւնակ կը նուիրեն հանրային զգացումը ար-
տայայտող գումարումներու, քարոզներու, և նամակներու:
Լնդլ շարժում մէկ օրուան մէջ Լորտ Սոլպսթրի հազար
հեռագիր ստացաւ միթիններէ և անհատներէ:

Լմենամեծ միթինկ մը պիտի գումարուի հոկտեմբեր 11
— սեպտեմբեր 29 կիրակի օրը Լոնտոն Հայտ-Բարքի
մէջ, որուն համար մեծամեծ պատրաստութիւններ արդէն կը
տեսնուին:

Բայց թէ ամբողջ Լնդլիւ և թէ ամբողջ Եւրոպա
տարօրինակ կարեւորութիւն կրնայեն Կլատսթոնի հրա-
պարակ նետուելուն: Սեմ Օւերուինի հանրային կեանքէ
քաշուած էր իր տարիքին և տկարութեանը պատճառաւ:
Երբ Պուլկար վարդերը վրայ հասան Կլատսթոն իրարու ետեւ
երեք նամակ հրատարակելով թէ և նշաւակեց Համիտը իբր
«Սեմ Սարգսպան» բայց միանգամայն յայտարարեց որ
վերին աստիճանի համակրող թէպէտ հայկական դատին
և ծայրայեղ թշնամի սուլթանին բայց և այնպէս չի կրնար
հրապարակաւ խօսիլ քանի որ հանրային կեանքէ քաշուած
ըլալու յայտարարութիւնը ըրած էր: Դատ մեծ եղաւ
բաղդարական աշխարհին զարմացումը երբ լուեցաւ թէ
Կլատսթոն հայկական դատին համար իր այդ յայտարարու-
թիւնը պահ մը չեղեալ կը նկատէ: Սեպտեմբեր 19 ի
շարժում օրուան թերթերը բացարձակօրէն հաստատեցին թէ
Կլատսթոն հաղորդած է որ Լիւլբուլ գումարուելիք մեծ
միթինկին մէջ խօսելու պատրաստ է: Լսու լուրը ան-
միջապէս տարածուեցաւ աշխարհիս ամէն կողմը, և Լոնտոն
հասած հեռագիրները կը ծանուցանեն թէ Եւրոպայի կար-
ծիքն այն է որ Կլատսթոնի միջամտութիւնը հիմնական
փոփոխութիւն պիտի բերէ հայկական դատին համար:
Լսու պէս ահա Կլատսթոն անգամ մը ևս կը վարէ Լնդ-
լիւն իր մարդասիրական կեանքին մէջ:

— Գրանսա, որ գրեթէ անտարբեր մնաց անցեալ տար-
ուան կոտորածներուն, հիմա սկսած է ցնցուիլ. Բարիկի
մամուլը այս անգամ հանրային զգացումը թմրած չի

պահանջներ. ամեն կուսակցական թերթեր միասնաբար յարձակում կընեն Սովետական դեմ որոշ գահընկեցութիւնը կը պահանջեն: Բարիւն մամուլին փոքրիկ մէկ մասը միայն օտանեան զեպանաստան շնորհներուն արժանի ցոյց կուտայ ինքզինք, սակայն ձարին մօտալուտ այցելութիւնը Բաղդ կը չափաւորէ հանրային զայրոյթը: Այլ յուսացուի որ Սիւրբա Բ. Բարիւն մեկնելէն յետոյ թերթատեաց շարժումը մեծ ծաւալ պիտի առնէ: Երեսփոխանական ժողովին մէջ հարցապնդումներ պիտի ուղղուին նախարարութեան: Պէտք է յիշել թէ հայկական խնդիրը բացուելէն ի վեր Պրանսայի երեսփոխանութիւնը միշտ զգուշացաւ այդ հարցը վիճաբանութեան առարկայ ընել:

Տուածք որ առաջիկայ վիճաբանութեան արդիւնքը պատուարեր ըլլայ Պրանսայի հին համբաւին:

Իստախայէն հասած լուրերը ցոյց կուտան թէ աւստրիական բռնակալութեան լուծը խորտակող ժողովուրդը ինչ սրտատրոյի յուզմամբ կը հետեւի հայ ազգին մարտիրոսութեանը. ամբողջ մամուլը մեղի հետ է, և Հոմ, Պիորէցա, Սիլան, Ալեքսանդր, Վարդի և ուրիշ քաղաքներ միթիւններ գումարելու պատրաստութիւններ կը անանուին:

Օւսիցերիոյ մէջ մեղի նպատակաւ մեծ շարժում կայ, ժողովրդային գումարումներ տեղի ունեցան և առաջարկներ քուէարկուեցան եւրոպական միջամտութիւնը հայոց փրկութեան համար խնդրելու նպատակաւ:

Վերմանիոյ մէջ ալ մարդասիրական զգացումը ուժգնապէս սկսած է զարթոնել: Թէ կաթոլիկ, թէ բողոքական, աղատական կամ պահպանողական թերթերը ստուար մեծամասնութեամբ կը գրգռեն ժողովուրդը. սակայն կառավարական թերթերը, «սողունները», հանրային զգացումը խեղդելու յուսահատական ճիգեր կընեն. բայց կը յուսանք որ իմաստասիրութեան և խեղճանի հայրենիքի խիղճը չի խղճուիր ստորադրել շահագէտներու և քաղաքագէտներու հաշուի ծուղակներու մէջ:

Լատերիա Հունգարիայէն գիտնք թէ ինչ պէտք է ուղարկել: Թէ և մամուլին մէկ մասը բաւական համակիր երեցաւ մեղի, սակայն կառավարական թերթերը ամենատխուր հրատարակութիւններու տպարէզ եղան: Եւս երեւոյթը մեղի չի զարմացներ. Լատերիա միշտ աղատութեան գաղափարին ամենաշնորհ թշնամին հանդիսացած է:

Լեւոնտիս ամեն կողմը սուլմանին դէմ և մեր գաւին համար երևան եկած ցոյցերը մինչև իսկ համառօտաբար նկարագրելու հնար չկայ, ընդհանուր գծերով միայն մեր ընթերցողներուն կրնանք գաղափար մը տալ:

Ինչ պիտի ըլլայ այս ընդհանուր շարժումին հետեանքը. գիւնադիտութիւնը գէթ այս անգամ պիտի փրկէ՞ մեզ: Պատասխանին հիմնահիման ոչ հաստատական կրնայ ըլլալ, ոչ ժխտողական. քաղաքական աշխարհը երկունքի մէջ է, ուստի և մենք ալ ամենուրեք հետ սպասողական վիճակ ունինք:

Ենդիւր շարժումը կը պարզէ քաղաքականութեան տագնապալից վիճակը:

Սովետական և իր ապականեալ վարչութեան նպատակաւոր բառ մը արտասանելու յանգնութիւնը ոչ որ ունի Սիւն-Բիւրսանիոյ մէջ, և սակայն մեծ շուարում առաջ կը բերէ հայկական խնդրին գործնական լուծում մը տալու դժուարութիւնը: Թէ քաղաքագէտներու, թէ մամուլին և թէ հասարակութեան մէկ մասը համոզուած է որ Եւրոպական ընդհանուր համաձայնութեամբ մը միայն կարելի է լուծել այս խնդիրը. իսկ թէ այդ համաձայնութիւնը չի գոյանայ, Ենդիւր պարտական է գոհանալ իր բրած մարդասիրական ցոյցովը, և պատմութեան առջև Եւրոպայի միւս ազգերուն վրայ ձգել նախատինքն

այն անտարբերութեան զոր եւրոպական միւս կառավարութիւնները լրբաբար ցոյց կուտան քրիստոնէութեան, քաղաքակրթութեան և մարդկութեան դէմ, «մեծ մարդասպանին» ոճրագործութիւններուն հանդէպ:

Իսկ Ենդիւր մեծամասնութիւնը փափայելով հանդերձ որ եւրոպական համաձայնութիւն գոյանայ հայկական խնդրին առթիւ, կուզեն սակայն որ հակառակ պարագային մէջ իսկ Ենդիւր միայնակ գործէ. և շատերը եւրոպական ընդհանուր պատերազմի մը վտանգին առջև չընկրկելու աստիճան առաջ կերթան: Ո՞ր համոզումը, որ պահանջումը պիտի յաջմանակէ. ո՞չ որ Սօլդաթիի առաջադրութեան տեղեակ է: Պալմորալի տեսակցութեանէ ետքն է որ Ենդիւրական նախարարութեան ծրագիրը պիտի պարզուի:

Ենդիւր 22, երեքշաբթի օր Սուսիոյ Սիւրբա Բ. կայսրը Ենդիւր հասաւ և Պալմորալ թագուհին հիւր եղաւ: Եւս այցելութեան քաղաքական մեծ կարեւորութիւն կընծայուի. յոյս կայ թէ թագուհին իր բարոյական մեծ ազդեցութեամբ պիտի ներգործէ ձարին վրայ, և Սօլդաթիին իր քաղաքական տաղանդովը պիտի կարողանայ համոզել երիասարդ կայսրը թէ հայկական խնդրին մէջ Ենդիւր չունի շահագիտական ոչ և է ձգտում, և թէ անգլիական շարժումը զուտ մարդասիրական գրգռում մըլուծած է: Ենդիւր համար ոչինչ տանելով և Սուսիոյ համար շատ զիջողութիւններ ընելով Սօլդաթիի թերեւ յաջողի իր քաղաքական անկեղծութեանը գրաւական մը տալ Սուսիոյ, և այս առթիւ երկու մեծ պետութեան մէջ քաղաքական ընդհանուր համաձայնութիւն մը հաստատուի:

Պալմորալ առանձնակի մտերմական տեսակցութիւններ պիտի ունենան թագուհին, Չարը, Ենդիւր գահաժառանգ Վալէսի Իշխանը, թագուհին երրորդ որդին Վոնտօթի Կուրքը և Լուս Սօլդաթիին: Եւս տեսակցութեան մեծ կարեւորութիւն կընծայուի: Վոնտօթի գուրքը երբ այս տարի մայիսին Սուսիոյ գնաց Չարին թագաւորութեան հանդէսին առթիւ մեծ տպաւորութիւն մը ունեցաւ: Սիւրբա Բ. Ենդիւր հետ կատարեալ համաձայնութիւն մը հաստատուելու անկեղծ տրամադրութեան, ուստի և այս անգամ իր ներկայութիւնը Պալմորալ յատուկ նշանակութիւն մը կրնայ ունենալ:

Ենդիւր և Սուսիոյ միջև Երեւելեան խնդրի համար համաձայնութեան մը հետեանքը կըլլայ նաև Պրանսայի համերաշխութիւնը: Իստախ արդէն Ենդիւր հետ է, իսկ Վերմանիա և Լատերիա այլևս դիմադրելու պատճառ մը չեն ունենար:

Սինչ այս մինչ այն, անգլիական, ֆրանսական, իտալական նաւատորմները յատապաշտ են հարսանելի մօտերը և Սիւն ծովէն ուսական նաւատորմը կը մօտենա Սուսիոյ:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

Պատմութիւն այսօր կէս օրին պիտի խօսի Լիբրուլի մեծ միջոցին: Բեդրպուրիի ալտաքին գործերու նախարարութիւնը պաշտօնաւար մը ս. Էջմիածին զրկեց Վաթիկանին հետ տեսակցելու համար: Իզմիրեան պատրիարք Լիւթսաղէմ քարոզուեցաւ թերթական շոգենաւով. տակաւին լուր մը չի կայ, մեծ անհանգստութիւն կը տիրէ այս մասին: Ենդիւր մէջ Բիւրսեղը 600 հայ սպանեցին. մնացած բնակիչները լեռները փախան: Եւս թիւը Դուռը հասած պաշտօնականէն է, տարակոյս չի կայ թէ կոտորածը շատ աւելի սաստիկ եղած է. Ենդիւր տարուան կոտորածէն զերծ մնացած էր: Ենդիւրի մէջ ալ կոտորած եղած է: Պալմորալ մէջ սարսափը կը շարունակէ տիրել. լուր կայ թէ Համիտ շատ փախաւով կուզէ առ այժմ հայերուն հետ հաշտուել երեսանց (!): Պալմորալ Օթոմանը կոխող հերոսները որոնք Սարսաղ տարուեցան, հոն բանտարկուած պահուեցան. վերջերս երկու պարալուիները որոնք ուստահապատկէն, ծրելով զրկուեցան, իսկ միւսերը զրկուեցան: Պուլմորալ-Սուսի, որպէսզի Եւրոպա վերադարձնին գրեթէ անհնարին ըլլայ:

[Registered.]